

AÇ TILKI FIRIN YIKMIŞTI

19 Nisan 2023

Yıldırım Koç

34 yıl önce, 1989 yılı Nisan ayında Türkiye yüzbinlerce kamu işçisinin meşru ve demokratik kitle eylemleriyle sarsıldı. Türkiye işçi sınıfı, tarihinde ilk kez, aylar süren ve siyasal iktidarı şaşkınlığa sürükleyen, yasadışı ve ancak barışçıl bir mücadele gerçekleştirdi.

Bu eylemliliği hiçbir siyasi örgüt başlatmadı. Bu eylemliliği hiçbir sendika genel merkezi başlatmadı. Bu eylemliliği etkilemeye çalışan, bu eylemlere katkıda bulunan siyasi ve sendikal yapılar oldu; ancak bunların hiçbiri “öncülük” iddiasında bulunamaz.

Bahar Eylemleri olarak isimlendirdiğimiz bu eylemlilik, kamu sektöründe örgütlü işçilerin mücadelesiydi; özel sektör işçileri sessizliğini büyük ölçüde korurken, “eylem” ve “örgüt” sözcüğünü “komünistlik” olarak algılayan yüzbinlerce işçi sokakları doldurdu.

15-16 Haziran 1970 eylemlerine katılan işçi sayısının 100 bin civarında olduğu tahmin edilir. 15-16 Haziran mücadelesinde çatışmalar yaşandı, hayatını kaybedenler oldu; eylem sonrasında binlerce işçi önderi de işten atıldı. Bahar Eylemlerinde çatışma da olmadı, işten atılmalar da.

15-16 Haziran eylemlerinde, özellikle 16 Haziran günü Dev-Genç militanlarının önemli katkısı olmuştu. Bahar Eylemlerinde böyle bir dış etki de söz konusu değildi.

15-16 Haziran eylemleri, Sendikalar Kanununda yapılacak değişikliği önleyemedi; başarısız kaldı. Bahar Eylemleri işçilerin 12 Eylül 1980 Darbesi sonrasında yaşadıkları gelir kaybının fazlasıyla geri alınmasını sağladı.

15-16 Haziran eylemleri sendikal yapıda bir değişikliğe yol açmamıştı. Bahar Eylemleri Türk-İş’in şube, sendika genel merkezi ve Türk-İş genel merkezi düzeyinde önemli yönetim değişikliklerine yol açtı.

Bu ve benzeri başka nedenlerle, 34 yıl önce Nisan ayında başlayan 1989 Bahar Eylemleri ve 1990-1991 yılı grev ve direnişleri, Türkiye işçi sınıfı tarihinde (yeterince incelenmemiş) son derece önemli mücadelelerdir.

1989 Bahar Eylemlerinde aç tilki fırını yıktı. Bu mücadele sürecinde şu yada bu biçimde yer alan ve bazı sendikacılarla yaptıkları toplantılarda öneriler getiren birçok kişi ve örgüt oldu; ancak bunların hiçbirinin Türkiye’nin her tarafına yayılmış yüzbinlerce işçiyi yönlendirecek, onlara “öncülük edecek” gücü yoktu. Bu eylemler sırasında Yol-İş Sendikası’nda çalışıyordum. Bu eylemlere Türkiye çapında öncülük eden Ankara 1 No.lu, İstanbul 1 No.lu, Mersin şubelerinin işçilerini ve şube başkanları Cenkal Avar, Nihat Arslan ve Tevfik Özçelik’i saygıyla anıyorum.

İşçi sınıfının kendiliğindenci eylemliliğinin gelişmesinin birinci önkoşulu, ciddi bir mutlak yoksullaşma ve hak kaybı veya bu konuda çok ciddi tehdittir. Türkiye işçi sınıfı 1980 yılından 1989 yılı başlarına kadar sürekli olarak hak kaybına uğradı ve ciddi bir mutlak yoksullaşma yaşadı. Savaş yıllarında mutlak yoksullaşma, az sayıdaki “harp zengini” dışında herkes için geçerlidir. Halbuki bu dönemde milli gelir artarken işçi sınıfı mutlak yoksullaşma yaşadı. Ayrıca, bu yıllarda tüketim kalıplarında önemli bir değişim oldu; “dışa açılma” ile yeni tüketim malları ihtiyaç olarak kabul edilmeye başlandı.

Kendiliğindenci hareketin ortaya çıkmasının ikinci önkoşulu, karşıdaki gücün zayıflamış olduğu konusunda bir algı oluşmasıdır. Sıradan işçi, mecbur kalmadıkça ve başarı şansı sezmedikçe harekete geçmez. Oturduğu minderin tutuşması, ayağa kalkması için yeterli değildir. Ayağa kalktığında yiyeceği dayanın, altının yanmasından daha fazla acı vereceğini düşünüyorsa, oturur ve küfür ile bedduaya yüklenerek acıya katlanır. Başarı şansını sezerse, ayaklanır.

Kamu sektöründe “karşıdaki güç” ANAP’tı. ANAP, 1987 genel seçimlerinde yüzde 36,3 oy almışken, yerel seçimlerde oy oranı yüzde 21,8’e geriledi. Bu dönemde ANAP’ın giderek zayıflamakta olduğuna ilişkin başka göstergeler de vardı. İşyerlerinde 1986 yılından itibaren dalga dalga yükselen bir içten içe kaynama ve hareketlilik söz konusuydu. Özellikle İstanbul, İzmir ve Ankara büyükşehir belediye başkanlıklarının SHP’ye geçmesi, ANAP’ın hızla zayıflayışının göstergesi olarak algılandı.

1986 yılından beri olgunlaşan muhalefet, yerel seçimlerden sonra hızla kitleselleşen meşru ve demokratik kitle eylemlerine dönüştü. Türkiye işçi sınıfı tarihinin en ilginç dönemlerinden biri başladı.

Bu eylemler yasal değildi; ancak meşruydü.

Bu eylemler sırasında çok anlatılan bir örnek, yayaların kırmızı ışıkta geçmesiyle ilgiliydi. Büyük şehirlerin merkezlerinde kalabalık olmayan zamanda yayalardan biri kırmızı ışıkta geçerse, trafik polisi tarafından azarlanır veya cezalandırılır. Ancak yağmurlu bir akşamüstü iş çıkışında kalabalıklaşan bir meydana kırmızı ışığın yanması uzadığında, karşıya geçmeyi bekleyen kalabalıktan birkaç kişi birkaç adım atar ve diğerleri onları izler. Kırmızı ışık yanarken yüzlerce insan geçtiğinde, araçlar yayalara yol verir ve hiçbir trafik polisi müdahale edemez. Bahar eylemlerinde bu süreç gerçekleşti.

1988 yılında Türk-İş'in genel eylem kararı aldığı günlerde Hak-İş Genel Başkanı Necati Çelik şöyle bir açıklamada bulundu: "Eylem türleri incelendiğinde hemen tümünün yasalarca suç sayıldığı görülecektir. Süreli ya da süresiz işi bırakmak ihbarsız ve tazminatsız iş akdinin feshini gerektirir ve yöneticilerin bu noktada yapabilecekleri bir şey de yoktur." (*Milli Gazete*, 14.2.1988)

1989 yılında ise Türk-İş'e bağlı sendikalarda örgütlü kamu kesimi işçilerinin Türkiye tarihindeki en yaygın meşru ve kitlesel grev-dışı eylemleri başladı. İktidarda bulunan ANAP, 26 Mart 1989 yerel seçimlerindeki yenilgisinin şokunu atamadan, Nisan ayında hiç beklemediği yaygınlıkta ve çeşitlilikte eylemlerle karşılaştı; tepki gösteremedi; işçiler ilk darbeye başarılı olup özgüvenlerini arttırınca da, hızlı bir kitleselleşme yaşandı.

"Bahar eylemleri" adı verilen bu eylemlerde sendikaların tavrı farklı oldu. Bazı sendika genel merkezleri, işyerlerindeki işçiler ve şube yönetimlerince düzenlenen eylemlere karşı çıktı. Bazıları sessizliğini korudu. Bazıları, başlayan eylemleri sistemleştirdi ve yaygınlaştırdı. Örneğin, Yol-İş Sendikası üyeleri, Ankara, İstanbul, Mersin gibi birkaç şubesinin eylemlerinin ardından alınan merkezi kararlar, 25 Nisan 1989 günü ülke çapında servis araçlarına binmeyerek işyerine yürüdü ve geç işbaşı yaptı. 28 Nisan 1989 günü de ülke çapında sabah 8.30-9.30 arasında işbaşında iş durdurma kararı alındı ve büyük ölçüde uygulanabildi. Genel Merkezin kararına karşın bu eylemlere korku nedeniyle veya siyasal gerekçelerle katılmayanlar, zaman içinde korkularını yendiler ve siyasal gerekçelerini aştılar. Sınıf aidiyeti, yaşanan büyük mutlak yoksullaşma nedeniyle, geçmişin siyasal kimliklerinin önüne geçti, kamu kesimi işyerlerinde çalışan işçilerin birliği sağlandı.

1989 bahar eylemleri onbinlerce işçinin işçilik yaşamındaki ilk eylemiydi. Bu eylemlerin büyük bir çoğunluğu yürürlükteki yasalara göre yasadışıydı; ancak kamu vicdanında meşruydu. Bu eylemler, sınıf içindeki farklılıkların aşılmasına önemli katkılarda bulundu.

1989 bahar eylemleri dalgasında gerçekleştirilen eylemlerin en yaygınları şunlardı: İşyerinde direniş, iş yavaşlatma, viziteye toplu olarak çıkma, fazla mesaiye kalmama, vezne önünde kuyruk oluşturma, işe geç başlama, ara dinlenmelerini "tam" olarak kullanma, miting ve toplantı yapma, gösteri ve yürüyüş yapma, servis araçlarına binmeyerek yürüme, yalınayak yürüme, işyerini terk etmeme, açlık grevi, yemek boykotu, dilekçe verme, ücret fişlerini işverene veya yetkililere gönderme, toplu olarak telgraf çekme, toplu olarak mektup gönderme, toplu iş sözleşmesi dışı ödemeleri reddetme, avansı reddetme, işverence düzenlenen toplantı ve törenlere katılmama, alkışlama, sakal bırakma, *Fak-Fuk-Fon'a* (Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu) başvurma, toplu olarak dilenme, korna çalma, kefenli basın toplantısı düzenleme, tüketici boykotu yapma, siyah çelenk koyma, siyah gömlek giyme, belden yukarısını soyunup gösteri yapma, işyerinde verilen yemekleri ailelere götürme, pazarda alışveriş boykotu yapma, saç kesme, makina ve teçhizata işverenin işçiye gösterdiği kadar özen gösterme, topluca fırına gidip ekmek alma ve yolu kapatarak yeme, görev dışı iş yapmama, işçi sağlığı ve iş güvenliği önlemleri alınmamış araç ve makineleri kullanmama, işyerinde kimse ile konuşmama, eş ve çocuklarla gösteri yapma, eşleri boşamak için mahkemeye başvurma, çocukları satılığa çıkarma, gömlekleri satılığa çıkarma, ana caddede oturarak trafiği engelleme.

Bahar eylemleri, gerçek ücretlerdeki düşüşü durdurdu; ancak çok daha önemlisi, kamu işçileri arasında "birlikte meşru kitle eylemleri" geleneğinin başlangıcını oluşturdu. Kamuoyunun bu eylemlere verdiği destek de önemliydi.

Türk-İş Genel Merkezi, üye sendikaların mücadelesini örgütleyerek bir üst düzeye sıçratmadı; ancak, yaptığı açıklamalarla destek verdi.

Yükselen dalga, Türk-İş Yönetim Kurulu'na ilk kez 1 Mayıs'ı kutlattı. Türk-İş, 1989 yılında 1 Mayıs'ı, "dünyada çalışanların uluslararası dayanışmasının kutlandığı, emeğin yüceliğinin hatırlatılarak anıldığı gündür" biçiminde kutladı.

Bahar eylemleri sona erdi, ancak bağımsız Çelik-İş Sendikası'nın demir-çelik fabrikalarındaki grevi

devam etti. İskenderun ve Karabük Demir Çelik Fabrikaları işçilerinin 137 günlük grevi, sağlanan sınıf-içi dayanışma ve halk desteği açısından son derece başarılıydı.

Türk-İş'e bağlı sendikaların üyeleri ve yönetimleri tarafından gerçekleştirilen bahar eylemleri, Türk-İş'in yönetim yapısına da yansdı. 1987 yılından 1990 yılının başlarına kadarki dönemde Türk-İş'e bağlı sendikaların 711 şubesinin 338'inin şube başkanları değişmişti. Aynı dönemde Türk-İş'e bağlı 32 sendikanın 15'inin de genel başkanları değişti. Türk-İş'in 1992 yılı sonundaki genel kurulunda da Türk-İş yönetimi değiştirildi.

Bu dönemde kamu kesimi işyerlerinde gerçek ücretlerin gelişimine bir örnek olarak, T.C.Karayolları Genel Müdürlüğü işyeri alınabilir.

1980 yılı Ocak ayı fiyatlarıyla bakıldığında, 1980 yılı Ocak ayında yevmiyeler 389 TL idi. 1980 yılı Ağustos ayı başında bağtlanan toplu iş sözleşmesi 1 Mart 1980 tarihinden itibaren geçerliydi. İşçi yevmiyeleri 1 Mart 1980 günü Ocak 1980 fiyatlarıyla 651 TL'ye yükseldi (gerçek ücretlere yüzde 67 oranında zam). Bağtlanan toplu iş sözleşmesi 1 Mart 1980-28 Şubat 1982 tarihlerinde yürürlükte kaldı. 1 Mart 1981 tarihinde işçi yevmiyeleri (Ocak 1980 fiyatlarıyla) 834 TL'ye yükseldi. Diğer bir deyişle, 12 Eylül darbesi, Karayolları Gn.Md. işyerlerinde gerçek ücretleri düşürmedi. Ancak 1 Mart 1982 tarihinden itibaren, Yüksek Hakem Kurulu'nun elden geçirdiği toplu iş sözleşmeleri nedeniyle, gerçek ücretlerde düşüş başladı. Karayolları Gn.Md. işyerlerinde işçi yevmiyesi 1 Mart 1982 tarihinde (1980 Ocak fiyatlarıyla) 627 TL'ye indi. 1 Mart 1983 tarihinde ise 555 TL oldu.

Karayolları Gn.Md. işyerlerinde (1980 Ocak fiyatlarıyla) işçi yevmiyeleri ANAP döneminde de şöyle bir gelişme izledi: 1 Mart 1984: 534 TL; 1 Mart 1985: 449 TL; 1 Mart 1986: 441 TL; 1 Mart 1987: 381 TL; 1 Mart 1988: 328 TL. Daha sonraki aylarda gerçek ücretlerdeki düşüş sürdü. 1989 yılı Şubat ayında işçi yevmiyeleri (1980 Ocak fiyatlarıyla) 246 TL'ye gerilemişti. Diğer bir deyişle, darbe öncesindeki düzeyin yüzde 38'i; 1 Mart 1981 tarihindeki düzeyin yüzde 29'u kadardı.

Diğer kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan işçilerin durumu da bundan farklı değildi.

Sınıf kimliğinin diğer kimliklerin önüne geçmesini sağlayan, bahar eylemlerini yaratan ve Türkiye'nin her tarafında meşru ve demokratik kitle eylemlerine yol açan maddi altyapı, bu büyük boyutlu mutlak yoksullaşmaydı. Bu mutlak yoksullaşma, ANAP'ın ciddi biçimde zayıfladığını gösteren 1989 Mart yerel seçimleriyle bütünleşince, Türkiye işçi sınıfı tarihinin en geniş katılımlı grev-dışı eylemleri süreci başladı.

Karayolları Gn.Md. işyerlerinde çalışan işçilerin 1989 yılı Şubat ayında (1980 Ocak fiyatlarıyla) 246 TL olan yevmiyeleri, 1989 toplu iş sözleşmeleri ile 442 TL'ye yükseldi. 1991 toplu iş sözleşmelerinde ise alınan yüksek oranlı zam ve Karayolları'nda uygulanmaya başlayan yüzde 15 oranındaki yıpranma primi ile, 1 Mart 1991 tarihinde Karayolları işçilerinin ortalama yevmiyesi (1980 Ocak fiyatlarıyla) 1205 TL oldu. Bu yevmiye 1 Mart 1992 tarihinde 1297 TL'ye yükseldi. Diğer bir deyişle, 1980 Ocak fiyatlarıyla, 1989 Şubat ayında 246 TL olan yevmiye, 1 Mart 1992 tarihinde 1297 TL'ye çıktı (Yüzde 427 oranında gerçek ücret artışı). Böylece 1 Mart 1980 tarihinde 651 TL ve 1 Mart 1981 tarihinde 834 TL olan yevmiyenin üstüne çıkmış oldu. (1980 Ocak fiyatlarıyla Ocak 1980-Haziran 1992 döneminde Karayolları işçilerinin yevmiyelerinin aylara göre gelişimi için bkz. Yol-İş Sendikası, 4. Olağan Genel Kurul Çalışma Raporu, Ankara, 1992, s.302)

Aç tilki fırını yıktı ve ekmeklere ulaştı.